

## Ο συντηρητισμός στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας

### Σενάρια ενός «μετα-δυτικού» κόσμου

Η ανάπτυξη της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, προκαλεί συζητήσεις και ερωτηματικά, χωρίς απαραίτητα οι επιδιωκόμενες απαντήσεις να αγγίζουν το βαθύτερο ιδεολογικό πλαίσιο. Η ολοκληρωμένη μελέτη της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας, θα πρέπει να τοποθετείται μέσα στην ολότητα των κοινωνικών σχέσεων,<sup>1</sup> έτσι όπως εξελίσσονται τόσο στο εσωτερικό της όσο και στην περιφέρεια της. Με αυτό το σκεπτικό, η εξωτερική πολιτική της χώρας δεν θα πρέπει να θεωρείται ξεκομμένη από τις διάφορες οικονομικές και πολιτικές δομές που προκύπτουν σε αυτήν ως αποτέλεσμα της καπιταλιστικής ανάπτυξης.<sup>2</sup> Την ίδια στιγμή δεν θα πρέπει να θεωρείται αποκομμένη από τις γενικότερες διεθνείς και περιφερειακές αλλαγές, ιδιαίτερα αυτές που προκαλούν μια συνολική αναδιάρθρωση πολλών κρατών στην εξωτερική τους πολιτική.<sup>3</sup> Τέτοιας ποιότητας διεθνείς ή/και περιφερειακές αλλαγές συνιστούν ένα πλαίσιο συνολικής αναδιοργάνωσης στο παγκόσμιο πολιτικό σύστημα, όπως είναι για παράδειγμα η περίοδος που ακολουθεί το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, όπου και εμφανίζεται μετάβαση στην υπόθεση της παγκόσμιας ηγεμονίας με νέες δυναμικές και πρωταγωνιστές.<sup>4</sup>

Οι θεωρητικές αναζητήσεις αλλά και οι πολιτικές πρακτικές του ΑΚΡ στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας τοποθετούνται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο αναδιοργάνωσης των διεθνών σχέσεων και συνεχούς μετακίνησης των ισορροπιών σε παγκόσμιο επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας από το 2002 και μετά, πρέπει να αξιολογηθεί μέσα στο γενικότερο περιβάλλον των συζητήσεων και αντιπαραθέσεων περί της μετάβασης σε μια «μετα-δυτική» εποχή. Καθόλου τυχαία, πολλές ακαδημαϊκές μελέτες υποστηρίζουν ότι τα τελευταία χρόνια σημειώνεται μια μετακίνηση από το αμερικανικά καθοδηγούμενο παγκόσμιο σύστημα σε ένα πολυπολικό κόσμο.

1 Hannes Lacher, "Making Sense of the International System: the promises and pitfalls of contemporary Marxist theories of international relations", in Mark Rubert and Hazel Smith (eds), *Historical Materialism and Globalization*. (London: Routledge, 2002), 148-149, 161-162.

2 Justin Rosenberg, *The Empire of Civil Society* (London: Verso, 1994), 6.

3 Leon N. Lindberg and Stuart S. Scheingold, *Europe's Would-be Polity: Patterns of change in the European Community* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1970), 137-138.

4 Giovanni Arrighi and Beverly J. Silver, "Capitalism and World (Dis) order", *Review of International Studies* 27 (2001): 271-272.

Στο ίδιο πλαίσιο εντοπίζεται η σταδιακή αποκρυστάλλωση μιας διεθνούς τάξης πραγμάτων, στην οποία οι ΗΠΑ και η Δύση γενικότερα δε θα αποτελούν τον μοναδικό ηγεμονικό πόλο, μια εξέλιξη που πήρε νέες διαστάσεις μετά την οικονομική κρίση του 2008.<sup>5</sup> Οι επιπτώσεις που άφησε πίσω της η οικονομική κρίση του 2008 και μετά στις ΗΠΑ και στην Ε.Ε, σε συνδυασμό με τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης χωρών όπως η Ρωσία, Βραζιλία, Ινδία, Κίνα (BRICs), αλλά και μικρότερων κρατών όπως η Τουρκία, το Μεξικό, η Μαλαισία και η Ινδονησία, ήταν παράγοντες που συνέβαλαν στην ενίσχυση των εκτιμήσεων γύρω από την μετακίνηση ισχύος σε παγκόσμια κλίμακα και την σταδιακή επικράτηση ενός σχήματος «η Δύση και οι Υπόλοιποι» (The West and the Rest).<sup>6</sup> Δηλαδή ενός σχήματος, στο οποίο σηματοδοτούνται μακροπρόθεσμες αλλαγές σχετικής έστω αποδυνάμωσης του παραδοσιακού παγκόσμιου επίκεντρου ισχύος που ήταν η Δύση και πιο συγκεκριμένα οι ΗΠΑ.

Πέραν όμως των επιπτώσεων της κρίσης, τα σενάρια περί ενός «μεταδυτικού» κόσμου, βασίζονται σε μεγάλο βαθμό και σε βαθύτερες αλλαγές της παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας. Η σταδιακή μετακίνηση κεφαλαίου, εμπορίου και βιομηχανικής παραγωγής από τη Δύση προς τις αναπτυσσόμενες χώρες, τα τελευταία χρόνια συνιστά βάση πάνω στην οποία μεταβάλλεται και ο ανταγωνισμός για ηγεμονία στο παγκόσμιο σύστημα. Συγκεκριμένα, η ροή ξένου κεφαλαίου από τις ανεπτυγμένες στις τριάντα πιο ισχυρές αναπτυσσόμενες οικονομίες το 2001 ήταν 169 δισεκατομμύρια δολάρια και το 2007 έφτασε τα 919 δισεκατομμύρια δολάρια.<sup>7</sup> Το 2001 το 74% του συνολικού παγκόσμιου εμπορίου διεξαγόταν από τις ανεπτυγμένες οικονομίες και το υπόλοιπο 26% από τις αναπτυσσόμενες. Το 2007, το ποσοστό του παγκόσμιου εμπορίου που διεξαγόταν από τις αναπτυσσόμενες οικονομίες έφτασε το 33.7%.<sup>8</sup> Μάλιστα σύμφωνα με κάποιες προβλέψεις, το 2030 αναμένεται ότι οι αναπτυσσόμενες οικονομίες θα έχουν μερίδιο 70% του παγκόσμιου εμπορίου,<sup>9</sup> ανατρέποντας την πραγματικότητα που επικρατούσε στις αρχές του 21ου αιώνα. Περίπου τα ίδια δεδομένα καταγράφονται και στο θέμα της βιομηχανικής παραγωγής για την οποία το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (IMF) έχει προβλέψει ότι το επίκεντρό της, μέχρι και το 2030 θα είναι η

**5** Ενδεικτικές μελέτες που ασχολούνται με το ζήτημα: Stephen M. Walt, "The end of the American Era", *National Interest* 116 (2011): 6-16. Michael Beckley, "China's century: Why America's edge will endure", *International Security* 36 (2011/12) 41-78. Charles A. Kupchan, *No One's World: The West, the Rising Rest, and the Coming Global Turn* (Oxford: Oxford University Press, 2012). Fareed Zakaria, *The Post-American World* (New York: WW Norton, 2009).

**6** Για την περίοδο που ακολουθεί την οικονομική κρίση του 2008 και τις επιπτώσεις της στις παγκόσμιες ισορροπίες βλέπετε Niall Ferguson, *Civilization: The West and the Rest* (London: Penguin 2011).

**7** Korkut Boratav, "AKP'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi", in İlhan Uzgel and Bülent Duru (eds), *AKP Kitabı. Bir Dönüşümün Bilançosu*. (Ankara: Phoenix Yayınları, 2009), 464.

**8** MÜSİAD, *Türkiye Ekonomisi 2009. Küresel Kriz, Yeni Dersler* (İstanbul: MÜSİAD Yayınları, 2009), 33.

**9** Süleyman Yaşar, "Türkiye Ekonomisi niye daha iyi olacak?", *Sabah*, November 15, 2012, accessed November 15, 2012, <http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/yasar/2012/11/15/turkiye-ekonomisi-niye-daha-iyi-olacak>

Ανατολή και η Ασία.<sup>10</sup> Αυτή η υλική βάση της παγκόσμιας πραγματικότητας φαίνεται να επηρεάζει την ενίσχυση της επιρροής των «μη-δυτικών» δυνάμεων,<sup>11</sup> οι οποίες με τη σειρά τους απέκτησαν μια σχετική αυτονομία στον καθορισμό και την υλοποίηση των γεωπολιτικών τους οραμάτων. Οι διεθνείς αλλαγές οδήγησαν στη δημιουργία ενός μικρού πεδίου αυτόνομων κινήσεων των περιφερειακών δυνάμεων, οι οποίες μπόρεσαν σε κάποιο βαθμό και υπό ορισμένες προϋποθέσεις να καθορίσουν τη δική τους ατζέντα χωρίς να παρουσιάζονται μόνο ως οι «εκτελεστές» των στρατηγικών επιλογών των ισχυρότερων ανεπτυγμένων χωρών.<sup>12</sup> Υπό αυτή την έννοια οι ΗΠΑ έπαψαν να αποτελούν το μοναδικό παράδειγμα παγκόσμιας ηγεμονίας,<sup>13</sup> χωρίς ωστόσο να σημειώνεται μια τέτοια ανακατανομή της ισχύος που να επιτρέπει την εμφάνιση μιας νέας ηγεμονικής δύναμης ικανής να ανατρέψει ολοκληρωτικά την πρωτοκαθεδρία τους.

### Ισλαμική ανάγνωση του κόσμου

Οι προαναφερθείσες εξελίξεις, έστω και αν δεν έχουν ανατρέψει ολοκληρωτικά τις παγκόσμιες ισορροπίες, παραπέμπουν σε μια μεταβατική περίοδο ρηγμάτων το βάθος των οποίων δεν έχει ακόμα οριστικοποιηθεί. Φαίνεται όμως ότι τα ρήγματα που προκλήθηκαν επέτρεψαν στη νέα ελίτ της Τουρκίας να τοποθετήσει με διαφορετικό τρόπο τα δικά της οράματα σχετικά με τη παγκόσμια πραγματικότητα και το δικό της ρόλο. Οι νέες παγκόσμιες ισορροπίες που έκαναν την εμφάνισή τους, σε συνδυασμό με τις εσωτερικές κοινωνικές ανατροπές στην Τουρκία, βοήθησαν ούτως ώστε το AKP να διεκδικήσει σε πολιτικό επίπεδο την αλλαγή της διεθνούς τάξης πραγμάτων προς δύο κύριες κατευθύνσεις: Η πρώτη είναι η προσπάθεια άρσης της δυτικο-κεντρικής ανάγνωσης του κόσμου και η δεύτερη είναι η «αποκατάσταση», η «επανεμφάνιση» του Ισλάμ ως φορέα και εκφραστή της υπό δημιουργία νέας παγκόσμιας τάξης πραγμάτων. Η πορεία εδραίωσης του AKP στην εξουσία ήταν παράλληλη με τη μετάβαση της νέας πολιτικής και οικονομικής ελίτ της χώρας σε ένα στάδιο «πρόσληψης» του «νέου κόσμου», το χαρακτηριστικό του οποίου δεν είναι η δυτική επιβολή μέσα από την αποικιοκρατία, αλλά η ικανότητα διαφόρων πολιτισμικών λεκανών πέραν της Δύσης να δημιουργούν ζωτικό χώρο<sup>14</sup> για τον εαυτό τους μέσα από τη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση.

**10** Turhan Bozkurt, "Eksen Kaymasına TUSKON'un cevabı", *Zaman*, June 16, 2010, accessed June 16, 2010, [http://www.zaman.com.tr/ekonomi\\_haber-analiz-turhan-bozkurt-eksen-kaymasina-tuskonun-cevabi\\_995841.html](http://www.zaman.com.tr/ekonomi_haber-analiz-turhan-bozkurt-eksen-kaymasina-tuskonun-cevabi_995841.html)

**11** Ali Resul Usul, "Giriş", in Ali Resul Usul (ed.), *Batı-Sonrası Dünyaya Doğru Türk Dış Politikası*. (İstanbul: MÜSİAD Araştırma Raporları 82, 2013) 8.

**12** Ziya Öniş and Mustafa Kutlay, "Rising Powers in a Changing Global Order: the political economy of Turkey in the age of the brics", *Third World Quarterly* 34 (2013): 1410.

**13** ό.π., 1410-1411.

**14** Fatih Bayhan, *Dip Dalga Davutoğlu. Türkiye'nin stratejik akli* (İstanbul: Paradoks Kitap, 2012), 141-142.

Σύμφωνα με τις γενικότερες αντιλήψεις του ΑΚΡ, οι μεγάλες γεωπολιτικές αλλαγές που προκλήθηκαν μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου αποδυνάμωσαν τη θέση της Δύσης ως του κυρίαρχου πολιτικού και οικονομικού κέντρου του κόσμου, ενώ την ίδια στιγμή εμπόδισαν τη συγκρότηση μιας νέας συμφωνίας μεταξύ των κρατών για τη λειτουργία της μεταβατικής αυτής παγκόσμιας κατάστασης. Σε αυτό το σημείο η κατάσταση περιγράφεται ως προβληματική γιατί οι διεθνείς σχέσεις παράγουν ελλείψεις σε ζητήματα όπως η παγκόσμια διακυβέρνηση, η παγκόσμια οικονομία και η δίκαιη συμπερίληψη όλων των πολιτισμών στη παγκόσμια δομή.<sup>15</sup> Αυτή η «αταξία» στις διεθνείς σχέσεις σύμφωνα με τον Davutoğlu, συντηρείται από τρεις μεγάλους «σεισμούς»: Ο πρώτος ήταν το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, ο οποίος αναδιάρθρωσε τη σημασία της Ευρασίας με την εμφάνιση νέων κρατών, γεωοικονομικών και γεωπολιτισμικών παραμέτρων. Ο δεύτερος ήταν τα τρομοκρατικά χτυπήματα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, τα οποία προκάλεσαν την ιδεολογική μετακίνηση από τις έννοιες της δημοκρατίας και της ελευθερίας προς την έννοια της ασφάλειας και δημιούργησαν τον κίνδυνο για την επιβολή ενός παγκόσμιου στρατιωτικού νόμου. Ο τρίτος ήταν η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008 που συνοδεύτηκε από την «αραβική άνοιξη», προκαλώντας διεθνείς οικονομικές και πολιτικές ανακατατάξεις.<sup>16</sup>

Όλη αυτή τη διαδρομή στο μεταψυχροπολεμικό πλαίσιο, σύμφωνα με το ΑΚΡ, οδήγησε στη μείωση της σημασίας των παραδοσιακών διεθνών μπλοκ και στρατιωτικών συμμαχιών και ανέδειξε τη σημασία νέων συνεργασιών μεταξύ κρατών.<sup>17</sup> Ως εκ τούτου είναι πλέον εφικτή η ενίσχυση της επιρροής των «φυγόκεντρων» δυνάμεων στα περιφερειακά τους συστήματα<sup>18</sup> αφού έχει προηγηθεί η ανακατανομή της πολιτικής, οικονομικής και ιδεολογικής ισχύος με τρόπο που να τροφοδοτείται ένα όραμα πολλαπλών ερμηνειών και παραδειγμάτων εκσυγχρονισμού του κόσμου.<sup>19</sup> Η πολιτική παραπομπή που κάνει η ισλαμική ελίτ της Τουρκίας είναι ξεκάθαρη: εφόσον η χώρα βγαίνει «αλώβητη» από τις συγκεκριμένες δυναμικές παγκόσμιων ανακατατάξεων, μπορεί να είναι μία από εκείνες τις δυνάμεις που θα πρωταγωνιστήσουν στη δημιουργία μιας πιο «δίκαιης» διεθνούς τάξης πραγμάτων. Όντως το ΑΚΡ και οι κοινωνικές δυνάμεις που εκπροσωπεί παρουσιάστηκαν πεπεισμένες ότι λόγω των εσωτερικών και εξωτερικών αλλαγών, η Τουρκία μπορεί να αυξήσει την επιρροή της πέραν της γεωγραφίας της και διαμέσου αυτής της εξέλιξης να μετατραπεί σε συνιδρυτικό μέρος μια νέας παγκόσμιας διευθέτησης.

**15** Ahmet Davutoğlu, "Global Governance", *Vision Papers*, Center for Strategic Research, Republic of Turkey: Ministry of Foreign Affairs 2 (March 2012): 7-8.

**16** "Dışışleri Bakanı Sn Ahmet Davutoğlu'nun IV. Büyükelçiler Konferansı Açış Konuşması", *Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı*, accessed May 9, 2013, [http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn\\_ahmet-davutoglu\\_nun-iv\\_buyukelciler-konferansi-acis-konusmasi\\_-23-aralik-2011.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn_ahmet-davutoglu_nun-iv_buyukelciler-konferansi-acis-konusmasi_-23-aralik-2011.tr.mfa)

**17** AK Parti, "Her Şey Türkiye için" Seçim Beyannamesi 2002, 91.

**18** İbrahim Kalın, "Soft Power and Public Diplomacy in Turkey", *Perceptions* XVI (Autumn 2011): 6. (5-23)

**19** İbrahim Kalın, *İslâm και Δύση*, trans. Μαρία Βερβερίδου (Αθήνα: Παπαζήση, 2012), 23.

Ο Δανυτοǵυ, ένας από τους συνεπέστερους εκφραστές αυτής της φιλοδοξίας, αναφέρει: «Αυτή τη στιγμή δημιουργείται μια νέα παγκόσμια τάξη και η Τουρκία κάνει ότι είναι δυνατό για να συμβάλει στην πετυχημένη ολοκλήρωση αυτής της μεταβατικής περιόδου».<sup>20</sup>

Ο ρόλος της Τουρκίας ως συνιδρυτικό μέρος στην αλλαγή της παγκόσμιας τάξης, προκύπτει ως αναγκαιότητα λόγω της αδικίας που επικρατεί σε σχέση με τη λειτουργία και τον καθορισμό της πολιτικής των διεθνών οργανισμών. Η υφιστάμενη παγκόσμια «άδικη τάξη», σύμφωνα με το ΑΚΡ χαρακτηρίζεται από την περιθωριοποίηση λεκανών αρχαίων πολιτισμών, αλλά και συγκεκριμένων θρησκειών όπως το Ισλάμ.<sup>21</sup> Για παράδειγμα, η ισορροπία των μόνιμων μελών του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ θεωρείται αναχρονιστική αφού εκφράζει ένα κόσμο που οικοδομήθηκε μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ο οποίος σήμερα λόγω των γεωπολιτικών αλλαγών δεν υπάρχει.<sup>22</sup> Ο Ερδοǵαν σημείωσε ότι «Η ιστορία της ανθρωπότητας δεν είναι μόνο η πορεία ενός μέρους της, δεν είναι μόνο το παραμύθι μιας κοινότητας... όσοι νομίζουν ότι ο κόσμος αποτελείται μόνο από τα δικά τους συμφέροντα δεν διαβάζουν σωστά το δυναμικό πνεύμα της εποχής μας».<sup>23</sup> Επομένως η αδικία που επικρίνει το ΑΚΡ έχει μονοδιάστατο περιεχόμενο. Επικεντρώνεται σχεδόν αποκλειστικά στην μη συμπερίληψη του «αναγεννημένου» Ισλαμικού κόσμου στις σημερινές παγκόσμιες διεργασίες, στη μη αποκατάσταση της θέσης του Ισλάμ ως μιας παγκόσμιας δύναμης.

Στο σημείο αυτό, η στρατηγική του πολιτικού Ισλάμ της Τουρκίας δε παραπέμπει στην ανατροπή των ποιοτικών χαρακτηριστικών της παγκόσμιας τάξης, αλλά στην καταξίωση του Ισλάμ ως «δικαιούχου» στο διεθνές πολιτικό σύστημα. Η νέα παγκόσμια τάξη που οραματίζεται δεν προϋποθέτει την ποιοτική αλλαγή, αλλά την ενσωμάτωση της πρώην περιφέρειας (Ισλαμικής) στο πολιτικό και οικονομικό κέντρο (δυτικό), ως μιας ξεχωριστής ταυτότητας. Προϋποθέτει την αποδοχή του Ισλαμικού κόσμου ως ισότιμου εταίρου στην καπιταλιστική ανάπτυξη. Η νομιμοποίηση αυτής της διεκδίκησης φαίνεται να προκύπτει από την πεποίθηση των νέων ελίτ της Τουρκίας ότι το Ισλάμ έπαψε εκ των πραγμάτων να βρίσκεται στο περιθώριο της παγκόσμιας ιστορίας, έτσι όπως πιθανόν να συνέβαινε τους προηγούμενους αιώνες. Προκύπτει από την πεποίθηση ότι το Ισλάμ βγήκε από την εποχή της περικύκλωσης από τη

**20** Soner Çaǵaptay, *The Rise of Turkey. The Twenty-First Century's First Muslim Power* (Nebraska: Potomac Books, 2014), 59.

**21** Ahmet Davutoǵlu, *Stratejik Derinlik. Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (İstanbul: Küre Yayınları, 2001), 256.

**22** Kürşat Bumin, "Yalan değil, Güvenlik Konseyi gerçekten anakronik", *Yeni Şafak*, November 22, 2012, accessed November 22, 2012, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/KursatBumin/yalan-degil-guvenlik-konseyi-gercekten-anakronik/35071>

**23** Recep Tayyip Erdoğan, *Küresel Barış Vizyonu* (İstanbul: Medeniyetler İttifakı Yayınları, 2012), 171.

Δύση,<sup>24</sup> αφήνοντας πίσω του την «ανυπαρξία» του 20ου αιώνα, δηλαδή μιας εποχής «σκληρωμένων κοινοτήτων, θυματοποιημένων χωρών, υποτιμημένων αξιών».<sup>25</sup> Πλέον, η ισλαμική ταυτότητα «ξαναβγαίνει στην ιστορική σκηνή με δυναμικά στοιχεία»<sup>26</sup> και μπορεί να διεκδικήσει για τον εαυτό της να είναι μέρος στον καθορισμό του οικουμενικού πολιτισμού. Η διεκδίκηση αυτή με τη σειρά της, βασίζεται στη διαπίστωση ενός «οντολογικού δικαίου» σύμφωνα με το οποίο το Ισλάμ είναι ούτως ή άλλως κομμάτι του οικουμενικού πολιτισμού. Ο Erdoğan σημειώνει χαρακτηριστικά ότι οι αρχές όπως η δημοκρατία, η διαφάνεια, τα ανθρώπινα δικαιώματα, η υπεροχή του νόμου και η καλή διακυβέρνηση, παρόλο που θεωρήθηκαν δυτικές έννοιες, εντούτοις έχουν τις ρίζες τους σε διάφορες κουλτούρες και ιδιαίτερα στις ισλαμικές κοινωνίες.<sup>27</sup> Με βάση τον ισχυρισμό αυτό, η ισλαμική θρησκεία, αν όχι ανώτερη,<sup>28</sup> είναι τουλάχιστον ισάξια με τις δυτικές αξίες και ως εκ τούτου δικαιωματικά πρέπει να πάρει τη θέση της ως συνδημιουργός του οικουμενικού πολιτισμού.

«Είμαστε μέλη ενός πολιτισμού που πρόσφερε πάρα πολλά στην επιστήμη και στην τέχνη κατά τη διάρκεια της ιστορίας. Από την αστρονομία στα μαθηματικά, από τη χημεία στην ιατρική, από τη φιλοσοφία στη ψυχολογία, σε πολλές επιστήμες οι βάσεις έχουν τεθεί σε αυτά τα χώματα».<sup>29</sup> Με αυτά τα λόγια, ο Erdoğan ουσιαστικά προτείνει μια νέα ερμηνεία της παγκόσμιας ιστορίας που να αφαιρεί τη δυτική οριενταλιστική αντιμετώπιση και να αποκαθιστά το Ισλάμ ως παγκόσμιο παράγοντα σύμφωνα με τις δυναμικές του 21ου αιώνα. Αυτή η πρόταση φαντάζει καταρχήν πολιτιστική, άλλα φέρει ένα κατεξοχήν πολιτικό περιεχόμενο αφού θα πρέπει να αντικατοπτριστεί με πρακτικό τρόπο στο διεθνές σύστημα και ισορροπίες. Μέσα από τη θέληση για αλλαγή της δομής του ΟΗΕ,<sup>30</sup> μέσα από την προσπάθεια ανάδειξης της σε περιφερειακή δύναμη,<sup>31</sup> καθώς και μέσα από την ενεργοποίηση της ισλαμικής ρητορικής, η Τουρκία ουσιαστικά διεκδικεί να της αναγνωριστεί καθοριστικός ρόλος στην «αποκατάσταση της παγκόσμιας δικαιοσύνης», να μετατραπεί σε «κράτος-εκκρεμές»<sup>32</sup> στην υπό δημιουργία νέα τάξη ακριβώς λόγω και των πολιτισμικών κωδίκων που εκπέμπει.

**24** İbrahim Karagül, "Yüz yıllık hesaplaşma", *Yeni Şafak*, November 21, 2012, accessed November 21, 2012, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/IbrahimKaragul/yuz-yillik-hesaplasma/35059>

**25** İbrahim Karagül, "Yüz yıllık yalnızlık bitti", *Yeni Şafak*, November 19, 2012, accessed November 19, 2012, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/IbrahimKaragul/yuz-yillik-yalnizlik-bitti/35032>

**26** Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, 250.

**27** Erdoğan, *Küresel Barış*, 32-33.

**28** O Necmettin Erbakan αναφερόταν στην ανωτερότητα του Ισλάμ έναντι της Δύσης, υποστηρίζοντας ότι η πηγή ανάπτυξης των επιστημών στην Ευρώπη ήταν η ίδια η ισλαμική θρησκεία. Έφερε παράδειγμα την οπισθοδρόμηση που επικράτησε την εποχή του μεσαίωνα, την οποία ακολούθησαν οι Σταυροφορίες. Βλ. Τεάζης Χρίστος, σελ. 56 τουρκική έκδοση.

**29** Ahmet Insel, "Güvenin tesisinden özgüven patlamasına", *Birikim* 283 (2012): 19.

**30** Berdal Aral, "Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Eşitsizlik", *SETA Analiz* 72 (2013): 20-22.

**31** O Ahmet Davutoğlu αναλύει τους στόχους της Τουρκίας ως περιφερειακή δύναμη οικοδόμησης αντιπροσωπευτικών πολιτικών δομών στην περιφέρεια στο άρθρο του "Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring", *SAM Vision Papers* 3 (2012).

**32** Murat Yeşiltaş, "Küresel sarkaç ve Türkiye", *Star*, January 5, 2013, accessed January 5, 2013, <http://haber.stargazete.com/acikgorus/kuresel-sarkac-ve-turkiye/haber-717396>

## Ο «εθνικός» ρόλος της συντηρητικής «νέας Τουρκίας»

Η Τουρκία λοιπόν δεν διεκδικεί απλά την αλλαγή των παγκόσμιων ισορροπιών, αλλά διεκδικεί να γίνει η ίδια το επίκεντρο και ο εκφραστής αυτών των αλλαγών. Η εκτίμηση του AKP υπογραμμίζει ότι: «τα επόμενα χρόνια οι μεγάλες αλλαγές στο σημερινό παγκόσμιο πολιτικό και οικονομικό σύστημα, στη δομή των Ηνωμένων Εθνών, αλλά και στις σχέσεις μεταξύ χωρών και εθνών, θα είναι αναπόφευκτη». <sup>33</sup> Προχωρώντας, η παρουσία της Τουρκίας σε σχέση με την «αναπόφευκτη» παγκόσμια αλλαγή περιγράφεται ως εξής: «στόχος και όραμά μας σε αυτό τον μετασχηματισμό είναι η διασφάλιση της θέσης της Τουρκίας ως μιας από τις συνιδρυτικές και καθοριστικές χώρες αυτού του νέου συστήματος και τάξης πραγμάτων». <sup>34</sup> Με αυτό τον τρόπο το AKP διεκδικεί να μετασχηματίσει την Τουρκία σε κεντρική χώρα στην υπόθεση διάχυσης του καπιταλιστικού εκσυγχρονισμού προς τον κόσμο του Ισλάμ. Αυτή η μορφή καταξίωσης της Τουρκίας δεν ήταν εφικτή στο ψυχροπολεμικό πλαίσιο τόσο λόγω της δικής της κατάστασης, όσο και λόγω των τότε διεθνών συγκυριών. Όμως, στις απαρχές του 21ου αιώνα, η Τουρκία του AKP μπορεί να αντικατοπτρίσει την αναγέννηση του Ισλαμικού πολιτισμού και να επιβεβαιώσει ότι υπάρχει μια νέα «τουρκική ιστορία», <sup>35</sup> η οποία μπορεί να εκφράσει την ανάγκη της περιφέρειας για δικαιοσύνη. Πιο συγκεκριμένα, η Τουρκία επιδιώκει να προωθηθεί ως το πετυχημένο παράδειγμα ενός «μετακοσμικού» και εκτός Δύσης καπιταλιστικού εκσυγχρονισμού που καταφέρει να συνδυάζει τις πολιτισμικές και θρησκευτικές αξίες του Ισλάμ με το περιεχόμενο της επικρατούσας παγκόσμιας αγοράς. <sup>36</sup>

Στο σημείο αυτό προκύπτει ένα νέο «εθνικό όραμα», ένας νέος «εθνικός ρόλος» που ως προσλαμβάνουσα της ισλαμικής πολιτικής ελίτ διαχέεται ως η κυρίαρχη κατανόηση για την αποστολή της χώρας διεθνώς. Ο «εθνικός ρόλος» που οραματίζεται το AKP για τη χώρα φαίνεται να επικεντρώνεται περισσότερο στην έννοια του «περιφερειακού ηγέτη» και «περιφερειακού προστάτη». <sup>37</sup> Οι έννοιες αυτές φέρουν ένα ισχυρό, δυναμικό και κάποτε αλαζονικό αυτοπροσδιορισμό της Τουρκίας σε σχέση με καθήκοντα και ευθύνες που έχει η ίδια απέναντι στην άμεση της περιοχή. <sup>38</sup> Προς αυτή την κατεύθυνση το προεκλογικό πρόγραμμα του AKP το 2011 ανέφερε ότι: «Η Τουρκία δεν είναι πλέον μια χώρα που παρακολουθεί τα γεγονότα, αλλά που τα καθοδηγεί». <sup>39</sup> Άρα ο ρόλος του περιφερειακού ηγέτη ή/και προστάτη δεν αναφέρεται σε μια δυνατότητα «απλής» περιφερειακής παρέμβασης, αλλά

**33** AK Parti, “2023 Siyasi Vizyonu. Siyaset, Toplum, Dünya”, (Ankara 2012) 58.

**34** ό.π., 58.

**35** Kalin, “Soft Power and Public Diplomacy”, 11-12.

**36** Bercan Tutar, “Global Trend: Türkiye”, *Yeni Şafak*, December 21, 2012, accessed December 21, 2012, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/BercanTutar/global-trend-turkiye/35500>

**37** Aras and Görener, “National Role Conceptions”, 81.

**38** Kalevi Jaakko Holsti, *Why Nations Realign. Foreign policy restructuring in the postwar world* (London: Allen and Unwin, 1982), 261.

**39** AK Parti, *Türkiye Hazır. Hedef 2023. Seçim Beyannamesi*, (Ankara 2011) 143.

σε μια ισχυρότερη και δυναμικότερη λειτουργία εγγύησης της προστασίας των περιθωριοποιημένων περιοχών, σε ένα ρόλο που παράγει ηγεμονία και συγκεκριμένη τάξη πραγμάτων. Χαρακτηριστικός επί τούτου ο Davutoğlu που σημειώνει πως: «Η Τουρκία θα πρέπει να μετατρέψει τον περιφερειακό της ρόλο σε μέρος του παρελθόντος της και να τον προσαρμόσει σε μια νέα θέση: Αυτή της εγγυήτριας ασφάλειας και σταθερότητας όχι μόνο για την ίδια αλλά και για τις γειτονικές περιοχές».<sup>40</sup>

Η υλοποίηση ενός τέτοιου ρόλου από την Τουρκία, πάντα σύμφωνα με το AKP, είναι εφικτή γιατί η χώρα έχει τα αναγκαία ποιοτικά χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, το «στρατηγικό βάθος» που επεξεργάστηκε ο Davutoğlu, σε πρακτικό επίπεδο φαίνεται να παίρνει τη μορφή επιβεβαίωσης ότι η Τουρκία κατέχει μια «κεντρική θέση» με όρους ιστορίας, γεωγραφίας και πολιτισμού που της επιτρέπει να επηρεάζει τόσο το περιφερειακό, όσο και το παγκόσμιο σύστημα. Η περιγραφή της «κεντρικής θέσης» που έχει η Τουρκία, παραπέμπει σε δύο προσανατολισμούς: ο πρώτος είναι η δυνατότητα της Τουρκίας να συμπεριλάβει ξανά στο διεθνές σύστημα μια μεγάλη πολιτισμική λεκάνη όπως είναι ο Ισλαμικός κόσμος και ο δεύτερος είναι ο ρόλος που έχει στη μεταρρύθμιση τόσο των διεθνών οργανισμών, όσο και του ίδιου του Ισλαμικού κόσμου.<sup>41</sup>

Με τη σειρά τους αυτά τα ποιοτικά χαρακτηριστικά συμβάλλουν ούτως ώστε η Τουρκία να είναι σε θέση να αποφύγει το ρόλο του «φερέφωνου» άλλων ισχυρότερων δυνάμεων και να καταστεί η ίδια μια δύναμη που εκμεταλλευόμενη τις συγκρούσεις των υπερδυνάμεων να δημιουργεί τα εντελώς δικά της πεδία επιρροής.<sup>42</sup> Το τουρκικό «κεντρικό κράτος» λοιπόν, εγκαταλείπει την παλιά κεμαλική αντίληψη περί «περικύκλωσης από εχθρούς» και υιοθετεί τη δυνατότητα όχι μόνο του διαλόγου με την περιφέρεια<sup>43</sup> αλλά και την επιδίωξη για αναπαραγωγή ηγεμονίας στη συγκεκριμένη περιοχή. Με άλλα λόγια, η Τουρκία στοχεύει στο να ξεφύγει από τη θέση του «ακόλουθου» των στρατηγικών των ισχυρότερων της συμμάχων στην περιοχή της και να επιβληθεί ως ισότιμος εταίρος σε αυτές τις στρατηγικές. Ανεξάρτητα από το βαθμό επιτυχίας του προαναφερθέντος στόχου μερικής αυτονομίας της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, η αντίληψη αυτή καταγράφεται ξεκάθαρα στα πολιτικά κείμενα του AKP. Συγκεκριμένα στο ντοκουμέντο «πολιτικού οράματος για το 2023» που εξέδωσε το κόμμα στο τακτικό του συνέδριο το 2012 αναφέρεται ότι: «Όπως στις σχέσεις μας με τις ΗΠΑ έτσι και αναφορικά με την ιδιότητα μας ως μέλος του NATO, κινηθήκαμε με πλήρη συνείδηση ότι ο πραγματικός δρόμος ενίσχυσης των παραδοσιακών συμμαχικών μας σχέσεων περνά μέσα από την ισότιμη συμμετοχή της Τουρκίας και μέσα από την ισότιμη αντιμετώπισή της».<sup>44</sup>

**40** Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: an assessment of 2007", *Insight Turkey* 10 (2008): 79. (77-96)

**41** Yeşiltaş, "Küresel Sarkaç".

**42** Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, 74-79.

**43** AK Parti, "Durmak Yok. Yola Devam", Seçim Beyannamesi (Ankara 2007) 215.

**44** AK Parti, "2023 Siyasi Vizyonu. Siyaset, Toplum, Dünya" (Ankara 2012) 60.

## Μια νεοφιλελεύθερη γεωγραφία

Το νέο «εθνικό» όραμα και ρόλος που διεκδικεί το ΑΚΡ για τη χώρα, παραλληλίζεται και με μια συγκεκριμένη γεωγραφική φαντασίωση μέσα στην οποία φαίνεται να συνυπάρχουν όλα τα προαναφερθέντα στοιχεία, όπως η θέληση για αλλαγή της παγκόσμιας τάξης με την αποκατάσταση του Ισλάμ, καθώς και η θέση της Τουρκίας ως κεντρικό κράτος και φορέας της «δικαιοσύνης» που πρέπει να επικρατήσει. Με άλλα λόγια, η διεκδικούμενη από το ΑΚΡ νέα τουρκική γεωγραφία, είναι επίσης μέρος της επιδιωκόμενης αναπαραγωγής ηγεμονίας στην περιφέρεια. «Εμείς πέρα από την εκπροσώπηση των εβδομήντα εκατομμυρίων έχουμε ιστορικό χρέος σε κάθε γη που βρίσκεται Τούρκος και σε κάθε γη που ανέπτυξε όλων των ειδών τις σχέσεις με αυτά τα χώματα. Είμαστε σε θέση να εκπληρώσουμε με τον καλύτερο τρόπο αυτό μας το χρέος...».<sup>45</sup> Το «ιστορικό» χρέος που ξεπερνά τη γεωγραφία των εβδομήντα εκατομμυρίων, στο οποίο αναφέρετε ο Δανυτοζίλ, συνιστά την προσπάθεια για επικράτηση μιας πολιτικής ταυτότητας σε ρήξη με τον προηγούμενο κυρίαρχο κεμαλικό γεωγραφικό καθορισμό.<sup>46</sup> Σε αυτή την περίπτωση το ισλαμικό «ιστορικό χρέος» του ΑΚΡ επιδιώκει να ξεπεράσει τα πολιτικά και ιδεολογικά σύνορα του κεμαλισμού, να μετασχηματίσει την κυρίαρχη αφήγηση για την κεμαλική αντίληψη των τουρκικών συνόρων, εισάγοντας μια έννοια ισχυρής οθωμανικής νοσταλγίας. Η γεωγραφική διάσταση της οθωμανικής νοσταλγίας, δείχνει παράλληλα τα νέα όρια της δραστηριοποίησης της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής.

Η κυρίαρχη αντίληψη για την εξωτερική πολιτική του νεοσύστατου τουρκικού κράτους, επικεντρώθηκε στην υπογράμμιση για προστασία των εθνικών συνόρων και της ανεξαρτησίας, καθώς για την διατήρηση ευνοϊκών συνθηκών για οικονομική ανάπτυξη.<sup>47</sup> Είναι γεγονός ότι το κεμαλικό «Εθνικό Συμβόλαιο» (*Misak-ı Milli*) οριοθέτησε το τουρκικό έθνος στα όρια του τουρκικού κράτους. Το τουρκικό έθνος ταυτίστηκε σχεδόν σε απόλυτο βαθμό με τα γεωγραφικά και πολιτικά όρια της νεοσύστατης Τουρκικής Δημοκρατίας. Σύμφωνα λοιπόν με την επίσημη κεμαλική θέση, ο ίδιος ο κεμαλισμός δεν έφερε μαζί του κανένα είδος αλυτρωτισμού ή επεκτατικών βλέψεων. Αρχικά, δεν συμπεριέλαβε στους πολιτικούς του στόχους τους «έξω Τούρκους», δηλαδή τους τουρκικούς πληθυσμούς που ζούσαν εκτός των εθνικά καθορισμένων συνόρων του κεμαλικού κράτους.<sup>48</sup>

<sup>45</sup> "Yeni Osmanlı anlayışına vurgu", *Hürriyet*, May 3, 2009, accessed May 3, 2009, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/11566084.asp?gid=0&srid=0&oid=0&l=1>

<sup>46</sup> Hakan Yavuz, "Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism", *Critical Middle Eastern Studies Critique* 7 (1998): 22.

<sup>47</sup> Umut Uzer, *Identity and Turkish Foreign Policy. The Kemalist Influence in Cyprus and in the Caucasus* (London: I.B Tuaris, 2011), 58.

<sup>48</sup> Για μια ολοκληρωμένη θεώρηση γύρω από το θέμα του κεμαλικού εθνικισμού στην τουρκική γλώσσα βλέπετε: Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Milliyetçilik", *Atatürkçü Düşünce* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basimevi, 1992), 265-322. Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği. Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme* (Ankara: Dost Kitabevi, 1988).

Επομένως η ίδρυση του κράτους του 1923, δεν αποτέλεσε συμβιβασμό από τα οράματα ενός αλυτρωτικού εθνικού αγώνα, αλλά μια πράξη σωτηρίας και επιβίωσης του έθνους από συνεχόμενους πολέμους και εδαφική συρρίκνωση. Η ίδρυση του κράτους ήρθε για να επικυρώσει την ύπαρξη του σύγχρονου τουρκικού έθνους και την ανάπτυξη του σε ένα περιβάλλον κρατικού καπιταλισμού με μοντέλο την υποκατάσταση των εισαγωγών.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, το κεμαλικό δόγμα «Ειρήνη στην πατρίδα – Ειρήνη στον Κόσμο» έβρισκε για κάποια χρόνια την εφαρμογή του στην τουρκική εξωτερική πολιτική ως εξής: Προσπάθεια για σταθεροποίηση της εδαφικής και πολιτικής υπόστασης της χώρας και διατήρηση της τότε «παρούσας κατάστασης» - του στάτους κβο - που δημιούργησε η Συνθήκη της Λωζάννης. Η σύναψη του Συμφώνου Ελληνοτουρκικής Φιλίας το 1930, του Βαλκανικού Συμφώνου το 1934<sup>49</sup> και το 1937 του Συμφώνου Σανταμπάντ με χώρες της Μέσης Ανατολής,<sup>50</sup> συνιστούν μερικές χαρακτηριστικές εικόνες της εφαρμογής του προαναφερθέντος δόγματος.

Πέραν όμως της κυρίαρχης κεμαλικής αφήγησης για την εξωτερική πολιτική, άλλες μελέτες έδειξαν ότι η γεωγραφική οριοθέτηση του έθνους εντός των συνόρων της ρεπουμπλικανικής Τουρκίας, συνυπήρχε με μια πολιτισμική οριοθέτηση.<sup>51</sup> Αυτός ο «πολιτισμικός» εθνικισμός ξεπερνούσε κατά πολύ τα σύνορα του σύγχρονου τουρκικού κράτους και εμπεριείχε μια πτυχή «οικουμενικότητας», η οποία με τη σειρά της δημιουργούσε το όραμα για μια παντουρκική ενότητα.<sup>52</sup> Αυτή η πτυχή που έφερε «οικουμενικές διεκδικήσεις» και υπογράμμιζε την ενότητα «όλων των Τούρκων», εκφράστηκε κυρίως από τις θεωρίες των αρχών της δεκαετίας του 1930 για την τουρκική ιστορία και την τουρκική γλώσσα με την γνωστή «Θεωρία της γλώσσας του Ήλιου».<sup>53</sup>

Επομένως, παρόλο που οι κυρίαρχες διακηρύξεις του κεμαλισμού δεν περιέχουν πτυχές ενός αλυτρωτικού οράματος, εντούτοις υπάρχει μια διαχρονική οργανική σχέση μεταξύ των «μέσα» και των «έξω» Τούρκων.

**49** Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler" in Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: 1919-1980* (İstanbul: İletişim Yayınları Vol. 1, 2001), 344-353.

**50** Ümit Özdağ, "Türk Milliyetçiliği ve Jeopolitik", in *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. Cilt 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora and Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 175. (168-178) Το Σύμφωνο Σανταμπάντ υπογράφηκε μεταξύ Τουρκίας, Ιράκ, Ιράν και Αφγανιστάν και διασφάλιζε τα σύνορα των χωρών και την αμοιβαία δέσμευση για μη επίθεση. Με αυτό τον τρόπο σε μια περίοδο φασιστικής επιθετικότητας της Ιταλίας στην περιοχή, η Τουρκία προσπάθησε να διαφυλάξει τα ανατολικά και νότια της σύνορα.

**51** Ahmet Yıldız, "Kemalist Milliyetçilik", in *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. Cilt 2: Kemalizm*, ed. Ahmet İnsel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 221-232.

**52** Füsun Üstel, "Türk Milliyetçiliği ya da Vatandaşlığın Kültürel Boyutu", *Türkiye'nin Kültür Sorunu* (İstanbul: TÜSES, 1996).

**53** Söner Çağaptay, "Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite", in Tanıl Bora and Murat Gültekinil (eds), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. Cilt 4: Milliyetçilik*. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 252.

Την περίοδο του Mustafa Kemal, ο εθνικισμός υποτάσσεται στη ρεπουμπλικανική γεωγραφία. Η ίδια η ρεπουμπλικανική γεωγραφία σε συνθήκες ενός μοντέλου υποκατάστασης των εισαγωγών και κρατικού καπιταλισμού, αδρανοποιεί σε πολύ μεγάλο βαθμό τις αυτοκρατορικές εκφάνσεις του εθνικισμού,<sup>54</sup> χωρίς ωστόσο να τις εξουδετερώνει.

Έτσι πάνω σε αυτές τις βάσεις και εντός του νεοφιλελεύθερου πλαισίου, το ΑΚΡ κατάφερε να μετασχηματίσει το όραμα της «εθνικής γεωγραφίας» και να το διευρύνει όχι με τις παντουρκιστικές προσλαμβάνουσες, αλλά με το Ισλάμ και την επαναφορά του οθωμανικού παρελθόντος. Ο νεοφιλελευθερισμός ως οικονομικό πρόγραμμα και η ενεργοποίηση της ισλαμικής και οθωμανικής ρητορικής, βοήθησαν το ΑΚΡ να επαναξιολογήσει έννοιες όπως η περιοχή, η γεωγραφία, ο χώρος<sup>55</sup> και να τις ερμηνεύσει στις νέες συνθήκες των κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών του 21ου αιώνα. Σε αυτά τα θεωρητικά πλαίσια, ο γεωγραφικός χώρος μετατράπηκε σε προϊόν μιας συγκεκριμένης κοινωνικής οικοδόμησης<sup>56</sup> και το γεωπολιτικό όραμα του ΑΚΡ εμπλούτισε τους υλικούς όρους της γεωγραφίας με όρους όπως η ισλαμική και η οθωμανική ταυτότητα.

Με βάση αυτό το σκεπτικό, η όποια αναφορά σε νέο-οθωμανισμό που περιορίζεται με μονοδιάστατο τρόπο στην «επεκτατική φύση του προαιώνιου εχθρού», δεν μπορεί να αναλύσει περιεκτικά τον προσανατολισμό και το περιεχόμενο της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Άλλωστε, η συζήτηση περί νέο-οθωμανισμού δεν είναι καθόλου νέα. Χρονολογείται τουλάχιστον από την εποχή Turgut Özal και αναπτύσσεται σε νέα επίπεδα επί διακυβέρνησης ΑΚΡ.<sup>57</sup> Οι οθωμανικές – ισλαμικές υπογραμμίσεις του κόμματος αποκαλύπτουν την προσπάθεια να δημιουργηθεί ένας τουρκικός χώρος επιρροής, ένα νέο γεωπολιτικό πεδίο, του οποίου η Τουρκία θα είναι ο εγγυητής ένταξης του στην παγκόσμια νεοφιλελεύθερη οικονομία. Σύμφωνα με την Σία Αναγνωστοπούλου, μηχανή προώθησης αυτής της πολιτικής είναι η οικονομία, πηγή ιδεολογικής νομιμοποίησης είναι το Ισλάμ και το οθωμανικό παρελθόν, ενώ ο γενικός στόχος μετατρέπει την Τουρκία σε ένα «εμπορικό κράτος»<sup>58</sup> που αναλαμβάνει μια νέα αποστολή: τη δημιουργία ενός ιδιαίτερου γεωπολιτικού χώρου, στον οποίο η Τουρκία να είναι εγγυητής «σταθερότητας»,

**54** Για μια αναλυτική θεώρηση του συγκεκριμένου προβλήματος βλέπετε: Günay Göksü Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a. Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002).

**55** Ahmet Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikası Üzerinde Konuşmalar* (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 99.

**56** Bülent Aras and Hakan Fidan, "Turkey and Eurasia: Frontiers of a new geographic imagination", *New Perspectives on Turkey* 40 (2009): 196. (195-217)

**57** Για μια πιο ολοκληρωμένη παρουσίαση των συζητήσεων περί νέο-οθωμανισμού τα προηγούμενα χρόνια στην Τουρκία, βλέπετε Hakan Yavuz, "Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism", *Critique: Critical Middle Eastern Studies Critique* 7 (1998): 19-41.

**58** Η Τουρκία και η εξωτερική της πολιτική ως «εμπορικό κράτος» αναλύεται στο Kemal Kirişçi, "The Transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state", *New Perspectives on Turkey* 40 (2009): 29-57.

«ειρήνης» και συνεπώς της απρόσκοπτης «εμπορευματοποίησής» του.<sup>59</sup> Θα μπορούσε να λεχθεί ότι η Τουρκία επιδιώκει να εξάγει το δικό της μοντέλο εκσυγχρονισμού ιδιαίτερα προς τον αραβο-μουσουλμανικό κόσμο, δίνοντας μάλιστα την εντύπωση μιας ηγέτιδας χώρας ενός χωριστού διεθνούς μπλόκ (ισλαμικού), το οποίο δεν διεκδικεί τη σύγκρουση αλλά την ενσωμάτωση σε αυτό που μέχρι σήμερα γινόταν αντιληπτό ως δυτικός (καπιταλιστικός) κόσμος.<sup>60</sup>

Με αυτό τον τρόπο, η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας ψάχνει τους δρόμους διευκόλυνσης του νεοφιλελεύθερου εκσυγχρονισμού μιας περιοχής που εκτείνεται από τα Βαλκάνια μέχρι τη Μέση Ανατολή και την Κεντρική Ασία. Δηλαδή μιας περιοχής στην οποία ίδια η Τουρκία θεωρεί ότι έχει ιστορικούς και πολιτισμικούς δεσμούς. Έτσι η νέα γεωπολιτική αντίληψη του ΑΚΡ προϋποθέτει την επικράτηση μιας νέας γεωγραφικής φαντασίωσης τέτοιας που να προσαρμόζεται στην κατάργηση των κεμαλικών «εικονικών και ψυχολογικών συνόρων».<sup>61</sup> Στο σημείο αυτό ο İbrahim Kalin, σύμβουλος του Erdoğan σε θέματα εξωτερικής πολιτικής είναι διαφωτιστικός: «Ο καλύτερος τρόπος για να προστατεύσεις το εθνικό κράτος είναι να δρας λες και δεν υπάρχει, να σέβεσαι τα σύνορα των άλλων και τα δικά σου, αλλά να δραστηριοποιείσαι λες και έχουν εξαφανιστεί».<sup>62</sup>

**59** Σία Αναγνωστοπούλου, «Ένα παράδειγμα νεοφιλελεύθερου εθνικισμού: Η Τουρκία του Ερντογάν», *Αυγή*, October 21, 2012, accessed October 12, 2012, <http://archive.avgi.gr/ArticleAction-show.action?articleID=722397>

**60** Avraham Burg, "Pax Turcica: The Rise of Muslim Democracies in the Middle East", *Haaretz*, October 17, 2012, accessed October 19, 2012, <http://www.haaretz.com/print-edition/features/pax-turcica-the-rise-of-muslim-democracies-in-the-middle-east.premium-1.470450>

**61** Μιλώντας στη σύνοδο της κοινοβουλευτικής ομάδας του ΑΚΡ στις 26 Ιουνίου 2012, ο Erdoğan, υποστήριξε ότι: «Η Τουρκία κατάφερε να ξεπεράσει ένα-ένα τα εικονικά σύνορα και τα ψυχολογικά εμπόδια και να μεταφέρει το μήνυμά της αλληλεγγύης και της συνεργασίας σε κάθε χώρα και λαό που έφτασε... Υπάρχουν κάποιοι που ενοχλούνται από το γεγονός ότι η Τουρκία αγκάλιασε τα αδέρφια της, ενοχλούνται από το ότι έδωσε τέλος σε μια νοσταλγία 100 χρόνων». Ολόκληρη η ομιλία: <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-26-haziran-tarihli-tbmm-grup-toplantisi-konusmasinin-tam/27905>, accessed October 20, 2012.

**62** İbrahim Kalin, "Turkey and the Middle East: Ideology or Geo-Politics?", *Private View* 13 (2008): 26.

### Επίλογος

Στο μεταψυχροπολεμικό πλαίσιο, τόσο οι τοπικές και περιφερειακές, όσο και οι διεθνείς μετατοπίσεις μπορούσαν να εκφραστούν πιο ξεκάθαρα και ολοκληρωμένα με τη μορφή διαφορετικών και πολλές φορές συγκρουόμενων αντιλήψεων για τη θέση της Τουρκίας, το ρόλο της και τους προσανατολισμούς που έπρεπε να έχει η εξωτερική της πολιτική.<sup>63</sup> Ήταν λοιπόν μέσα στα πλαίσια αυτής ακριβώς της διαφοροποίησης του τέλους του 20ου αιώνα που η ισλαμική ελίτ της Τουρκίας έπαιρνε τη θέση της ως ένας πόλος εξουσίας και πιο συγκεκριμένα ως ένας παράγοντας παραγωγής εναλλακτικής στρατηγικής και γεωπολιτικού οράματος για τη χώρα.

Όμως θα ήταν σημαντικό να σημειωθεί ότι μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1990, η δραστηριοποίηση της ισλαμικής ελίτ στο κοινωνικό προσκήνιο της Τουρκίας δεν σηματοδοτούσε με απόλυτο τρόπο την πολιτική της επιρροή. Ο κοινωνικό-οικονομικός μετασχηματισμός βρισκόταν ήδη σε πλήρη ανάπτυξη, όμως οι κομματικές και πολιτικές ισορροπίες ήταν ακόμα εύθραυστες. Έτσι εμπόδιζαν την ολοκληρωτική εμπλοκή της ισλαμικής ελίτ στον καθορισμό των ευρύτερων στρατηγικών προσανατολισμών της Τουρκίας. Με λίγα λόγια, σχεδόν ολόκληρη η δεκαετία του 1990 μέχρι και την οικονομική κρίση του 2001, χαρακτηρίστηκε από τη μερική έλλειψη ιδεολογικής αφοσίωσης των τουρκικών αστικών κομμάτων στην υπόθεση του νεοφιλελεύθερου προγράμματος.<sup>64</sup> Αυτή η παράμετρος ενισχύθηκε και από την πολιτική αστάθεια που προκαλούσαν οι εξελίξεις στο Κουρδικό και οι αδύνατοι κυβερνητικοί συνασπισμοί της περιόδου.<sup>65</sup>

Όταν οι κοινωνικό-οικονομικές και πολιτικές συνθήκες το επέτρεψαν σε συνδυασμό με τις διεθνείς συγκυρίες, το πολιτικό Ισλάμ διεκδίκησε και πέτυχε την οικοδόμηση του δικού του εναλλακτικού χώρου εξουσίας σε σημείο μεταλλαγής του σε καθοριστικό παράγοντα διαμόρφωσης της σύγχρονης τουρκικής ιστορίας. Η «οριστικοποίηση» των αλλαγών στην υλική βάση και οι οργανικές αλλαγές στην κοινωνία της Τουρκίας, επέτρεψαν την επικράτηση των οραμάτων της ισλαμικής ελίτ σε όλες τις σφαίρες της πολιτικής της χώρας. Το ισλαμικό κεφάλαιο και η πολιτική ελίτ που το εκπροσωπεί, αναδείχθηκαν τελικά σε μια ολοκληρωμένη παρουσία, η οποία καθόρισε με τις αποφάσεις της, τους προσανατολισμούς και τους στόχους της Τουρκίας.

**63** Για μια αναλυτική διάσταση των διαφορετικών γεωπολιτικών οραμάτων για την Τουρκία στο μεταψυχροπολεμικό πλαίσιο βλέπετε: Muhittin Ataman, "Leadership Change: Özal Leadership and Restructuring Turkish Foreign Policy", *Alternatives* 1 (2002): 120-153. Mustafa Aydın, "Turkey and Central Asia: Challenges of Change", *Central Asian Survey* 15 (1996): 157-177. M. Sinan Birdal, "Diş Politikada hedging stratejisi", *Perceptions: Türkiye* 7 (2014): 52-57. Graham E. Fuller et al., *Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to Western China*. Boulder: Westview Press, 1993.

**64** Sadık Ünay, "Economic Diplomacy for Competitiveness: Globalization and Turkey's New Foreign Policy", *Perceptions* XV (2010): 26-27. (pp. 21-47)

**65** Haluk Gerger, *Türk Diş Politikasının Ekonomi Politikı. Soğuk Savaş'tan Yeni Dünya Düzenine* (Istanbul: Yordam Kitap, 2012), 173-190.

Αρκεί να αναφερθεί ότι οι κάποτε «περιθωριακοί» και «οπισθοδρομικοί» εκπρόσωποι του μικρομεσαίου κεφαλαίου της Ανατολίας, αποτελούσαν το 2012 το 11.7% των συνολικών εξαγωγών της χώρας, καθώς και το 9.4% του ΑΕΠ. Την ίδια χρονιά ο τζίρος των 500 ισχυρότερων επιχειρήσεων της Ανατολίας έφτασε τα 132.4 δισεκατομμύρια τουρκικές λίρες.<sup>66</sup>

Η ωρίμανση της οργανωτικότητας της ισλαμικής ελίτ της Τουρκίας σε όλα τα επίπεδα, προκάλεσε σταδιακά και την ενίσχυση νέων ιδεολογικών αναζητήσεων που αμφισβήτησαν την ηγεμονική θέση του κεμαλισμού. Η κομματική, πολιτική και οικονομική αποδυνάμωση της παλιάς κεμαλικής ελίτ, συνοδεύτηκε όχι μόνο από την οικονομική και πολιτική, αλλά και από την ιδεολογική ενδυνάμωση αυτών των νέων παραγόντων, οι οποίοι τελικά επέβαλαν τα δικά τους οράματα ως «εθνικά».<sup>67</sup> Το εύρος και το περιεχόμενο αυτών των αναζητήσεων της ισλαμικής ελίτ, διέθεταν ένα τέτοιο προσανατολισμό που άγγιζε πέραν των ζητημάτων της οικονομικής ανάπτυξης, της ταυτότητας του κράτους και της κοινωνίας, θέματα όπως ο χαρακτήρας της παγκόσμιας πραγματικότητας, η θέση της Τουρκίας στον κόσμο και το γεωπολιτικό όραμα που θα έπρεπε να υλοποιηθεί. Σε αυτό το πλαίσιο, το κορυφαίο σημείο επικράτησης του νέου γεωπολιτικού οράματος της Τουρκίας δεν είναι άλλο από την καθιέρωση του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP) στην εξουσία την περίοδο 2002-2015. Η επικράτηση του AKP μέσα στο πλέγμα των οργανικών αλλαγών της κοινωνίας στην Τουρκία και η προώθηση του δικού του οράματος στην εξωτερική πολιτική, συνοδεύτηκαν από ευρύτερες αλλαγές στο διεθνές και περιφερειακό πλαίσιο. Ο συνδυασμός αυτών των αλλαγών – εσωτερικών και εξωτερικών – επέτρεψε την οικοδόμηση μιας σχετικά ανθεκτικής βάσης για τις πολιτικές και ιδεολογικές αναζητήσεις του AKP, οι οποίες κορυφώνονται και αποκτούν πιο ξεκάθαρο περιεχόμενο σε όλη τη διάρκεια της διακυβέρνησής του, ανεξάρτητα από το βαθμό επιτυχίας στην τελική τους εφαρμογή.

**66** Melis Kobal, "Eskiden zenginlik ayıptı", *Al Jazeera Türk Dergisi*, January 19, 2014, accessed January 19, 2014, <http://dergi.aljazeera.com.tr/2014/01/19/eskiden-zenginlik-ayipti/>

**67** Bülent Aras, Aylin Görener, "National role conceptions and foreign policy orientation: the ideational bases of the Justice and Development Party's foreign policy activism in the Middle East", *Journal of Balkan and Middle Eastern Studies* 12 (2010): 73-92. Murat Yeşiltaş, "The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy", *Turkish Studies* 14 (2013): 661-687.

## Πηγές

"Dışişleri Bakanı Sn Ahmet Davutoğlu'nun IV. Büyükelçiler Konferansı Açış Konuşması", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, accessed May 9, 2013, [http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn-ahmet-davutoglu\\_nun-iv\\_-buyukelciler-konferansi-acis-konusmasi\\_-23-aralik-2011.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn-ahmet-davutoglu_nun-iv_-buyukelciler-konferansi-acis-konusmasi_-23-aralik-2011.tr.mfa)

"Yeni Osmanlı anlayışına vurgu", Hürriyet, May 3, 2009, accessed May 3, 2009, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/11566084.asp?gid0&srid=0&oid=0&l=1>

AK Parti, "2023 Siyasi Vizyonu. Siyaset, Toplum, Dünya", Ankara 2012.

AK Parti, "Durmak Yok. Yola Devam", Seçim Beyannamesi, Ankara 2007.

AK Parti, "Her Şey Türkiye için" Seçim Beyannamesi 2002.

AK Parti, Türkiye Hazır. Hedef 2023. Seçim Beyannamesi, Ankara 2011.

Bozkurt Turhan, "Eksen Kaymasına TUSKON'un cevabı", *Zaman*, June 16, 2010, accessed June 16, 2010, [http://www.zaman.com.tr/ekonomi\\_haber-analiz-turhan-bozkurt-eksen-kaymasina-tuskonun-cevabi\\_995841.html](http://www.zaman.com.tr/ekonomi_haber-analiz-turhan-bozkurt-eksen-kaymasina-tuskonun-cevabi_995841.html)

Bumin Kürşat, "Yalan değil, Güvenlik Konseyi gerçekten anakronik", *Yeni Şafak*, November 22, 2012, accessed November 22, 2012, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/KursatBumin/yalan-degil-guvenlik-konseyi-gercekten-anakronik/35071>

Burg Avraham, "Pax Turcica: The Rise of Muslim Democracies in the Middle East", *Haaretz*, October 17, 2012, accessed October 19, 2012, <http://www.haaretz.com/print-edition/features/pax-turcica-the-rise-of-muslim-democracies-in-the-middle-east.premium-1.470450>

Karagül İbrahim, "Yüz yıllık hesaplama", *Yeni Şafak*, November 21, 2012, accessed November 21, 2012, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/IbrahimKaragul/yuz-yillik-hesaplama/35059>

Karagül İbrahim, "Yüz yıllık yalnızlık bitti", *Yeni Şafak*, November 19, 2012, accessed November 19, 2012, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/IbrahimKaragul/yuz-yillik-yalnizlik-bitti/35032>

Kobal Melis, "Eskiden zenginlik ayıptı", *Al Jazeera Türk Dergisi*, January 19, 2014, accessed January 19, 2014, <http://dergi.aljazeera.com.tr/2014/01/19/eskiden-zenginlik-ayipti/>

MÜSİAD, *Türkiye Ekonomisi 2009. Küresel Kriz, Yeni Dersler*, İstanbul: MÜSİAD Yayınları, 2009.

- TutarBercan, "GlobalTrend:Türkiye", *YeniŞafak*, December 21, 2012, accessed December 21, 2012, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/BercanTutar/global-trend-turkiye/35500>
- YaşarSüleyman, "Türkiye Ekonomisi niye daha iyi olacak?", *Sabah*, November 15, 2012, accessed November 15, 2012, <http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/yasar/2012/11/15/turkiye-ekonomisi-niye-daha-iyi-olacak>
- Yeşiltaş Murat, "Küresel sarkaç ve Türkiye", *Star*, January 5, 2013, accessed January 5, 2013, <http://haber.stargazete.com/acikgorus/kuresel-sarkac-ve-turkiye/haber-717396>
- Αναγνωστοπούλου Σία, «Eνα παράδειγμα νεοφιλελεύθερου εθνικισμού: Η Τουρκία του Ερντογάν», *Αυγή*, October 21, 2012, accessed October 12, 2012, <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=722397>

### Βιβλιογραφία

- Aral Berdal, "Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Eşitsizlik", *SETA Analiz* 72, 2013.
- ArasBülent and FidanHakan, "Turkey and Eurasia: Frontiers of a new geographic imagination", *New Perspectives on Turkey* 40 (2009): 195-217.
- Aras Bülent, Görener Aylın, "National role conceptions and foreign policy orientation: the ideational bases of the Justice and Development Party's foreign policy activism in the Middle East", *Journal of Balkan and Middle Eastern Studies* 12 (2010): 73-92.
- Arringhi Giovanni and Silver Beverly J., "Capitalism and World (Dis) order", *Review of International Studies* 27 (2001): 257-279.
- Ataman Muhittin, "Leadership Change: Özal Leadership and Restructuring Turkish Foreign Policy", *Alternatives* 1 (2002): 120-153.
- Aydın Mustafa, "Turkey and Central Asia: Challenges of Change", *Central Asian Survey* 15 (1996): 157-177.
- Bayhan Fatih, *Dip Dalga Davutoğlu. Türkiye'nin stratejik aklı*, İstanbul: Paradoks Kitap, 2012).
- Birdal M. Sinan, "Dış Politikada hedging stratejisi", *Perceptions: Türkiye* 7 (2014): 52-57.
- Boratav Korkut, "AKP'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi", in, İlhan Uzgöl and Bülent Duru (eds), *AKP Kitabı. Bir Dönüşümün Bilançosu*. Ankara: Phoenix Yayınları, 2009, 463-472.

Çağaptay Söner, "Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde İrk, Dil ve Etnisite", in Tanıl Bora and Murat Gültekingil (eds), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. Cilt 4: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, 245-252.

Çağaptay Soner, *The Rise of Turkey. The Twenty-First Century's First Muslim Power*, Nebraska: Potomac Books, 2014.

Davutoğlu Ahmet, "Global Governance", *Vision Papers*, Center for Strategic Research, Republic of Turkey: Ministry of Foreign Affairs 2, March 2012.

Davutoğlu Ahmet, "Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring", *SAM Vision Papers* 3, 2012.

Davutoğlu Ahmet, "Turkey's Foreign Policy Vision: an assessment of 2007", *Insight Turkey* 10 (2008): 77-96.

Davutoğlu Ahmet, *Stratejik Derinlik. Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.

Davutoğlu Ahmet, *Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikası Üzerinde Konuşmalar*, İstanbul: Küre Yayınları, 2013.

Erdoğan Recep Tayyip, *Küresel Barış Vizyonu*, İstanbul: Medeniyetler İttifakı Yayınları, 2012.

Ferguson Niall, *Civilization: The West and the Rest*, London: Penguin 2011.

Feyzioğlu Turhan, "Atatürk ve Milliyetçilik", *Atatürkçü Düşünce*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

Fırat Melek, "Yunanistan'la İlişkiler" in, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: 1919-1980*. İstanbul: İletişim Yayınları Vol. 1, 200, 325-356.

Gerger Haluk, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Polisiği. Soğuk Savaş'tan Yeni Dünya Düzenine*, İstanbul: Yordam Kitap, 2012.

Graham E. Fuller et al., *Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to Western China*. Boulder: Westview Press, 1993.

İnsel Ahmet, "Güvenin tesisinden özgüven patlamasına", *Birikim* 283 (2012): 15-21.

Kalevi Jaakko Holsti, *Why Nations Realign. Foreign policy restructuring in the postwar world*, London: Allen and Unwin, 1982.

Kalın İbrahim, "Soft Power and Public Diplomacy in Turkey", *Perceptions* XVI (Autumn 2011): 5-23.

Kalın İbrahim, "Turkey and the Middle East: Ideology or Geo-Politics?", *Private View* 13 (2008): 26-35.

- Kalın İbrahim, *İslâm και Δύση*, trans. Μαρία Βερβερίδου, Αθήνα: Παπαζήση, 2012.
- Kirişçi Kemal, "The Transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state", *New Perspectives on Turkey* 40 (2009): 29-57.
- Lacher Hannes, "Making Sense of the International System: the promises and pitfalls of contemporary Marxist theories of international relations", in Mark Rubert and Hazel Smith (eds), *Historical Materialism and Globalization* London: Routledge, 2002, 147-164.
- Lindberg Leon N. and Scheingold Stuart S., *Europe's Would-be Polity: Patterns of change in the European Community*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1970.
- Öniş Ziya and Kutlay Mustafa, "Rising Powers in a Changing Global Order: the political economy of Turkey in the age of the brics", *Third World Quarterly* 34 (2013): 1409-1426.
- Oran Baskın, *Atatürk Milliyetçiliği. Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Ankara: Dost Kitabevi, 1988.
- Özdoğan Günay Göksü, *Turan'dan Bozkurt'a. Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Rosenberg Justin, *The Empire of Civil Society*, London: Verso, 1994.
- Ünay Sadık, "Economic Diplomacy for Competitiveness: Globalization and Turkey's New Foreign Policy", *Perceptions* XV (2010): 21-47.
- Üstel Fusun, "Türk Milliyetçiliği ya da Vatandaşlığın Kültürel Boyutu", *Türkiye'nin Kürt Sorunu*, İstanbul: TÜSES, 1996.
- Uşul Ali Resul, "Giriş", in, Ali Resul Uşul (ed.), *Batı-Sonrası Dünyaya Doğru Türk Dış Politikası*. İstanbul: MÜSİAD Araştırma Raporları 82, 2013.
- Uzer Umut, *Identity and Turkish Foreign Policy. The Kemalist Influence in Cyprus and in the Caucasus*, London: I.B Tuaris, 2011.
- Yavuz Hakan, "Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism", *Critique: Critical Middle Eastern Studies Critique* 7 (1998): 19-41.
- Yeşiltaş Murat, "The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy", *Turkish Studies* 14 (2013): 661-687.
- Yıldız Ahmet, "Kemalist Milliyetçilik", in Ahmet İnsel (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. Cilt 2: Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, 210-234.